

השתיקה האחרונה / נתן אלתרמן

(על איליה ארנבורג)

1

יהיו שיראו באיליה ארנבורג דמות סבוכה ונקלעת בין ההפכים. דמותו של נווד בוהאמי שנהפך לדוברו ומצליפו של משטר עריץ אשר הלך ונשתרג עליו עד היותם לבשר אחד; דמותו של אדם שהפאתוס הרשמי שלו היה כסות לאירוניה: אדם ששילם מחירן של עמדות הכוח וההשפעה שהוא הגיע אליהן ושנותר בשלהי חייו מוקף צללים של חרטות וחרדות וסימני-שאלה. בקיצור, רבים יהיו נוטים לציירו בגוון של טראגיזם ולראות בו לא רק את דוברו של המשטר, אלא גם את קרבנו.

תפיסה זו יש לה אולי אחיזה במציאות, ואף-על-פי-כן לא היה זה הפתח שבו יש לגשת אל ארנבורג. משטר העריצות, שהוא אחד מראשי משתמשיו, אולי עיקם ועיוות את דמותו ואת חייו, אך אין הוא קרבנו של המשטר, וזאת מן הטעם הפשוט שתואר זה תפוס על-ידי אחרים, על ידי אלה שנמקו במחנות-הקוטב, או עונו ונורו בלובליאנקה ובפאנקראץ או נעלמו בלי נודע מקומם.

בין אלה יש גם אנשים שהיו מידידי הקרובים ויש גם אנשים שלא ידע ולא הכיר מעולם ושאינן הוא צריך אפילו להצטדק ולהסביר שלא היתה לו כל אפשרות לעזור להם בצרתם.

מסתבר שבאמת לא היה בידו לעשות הרבה וייתכן כי החשדות שהקיפוהו בשנים האחרונות בענין חלקו בפורענויות שירדו על חבריו-לעט אין להם שחר. אך עם כל זאת,

הכלל הגדול האומר שאין לדון אדם עד שנגיע למקומו חל עליו פחות מאשר על אלפי סופרים אנוסים בברית-המועצות, שכן מקומו היה רם ונישא ומחייב הרבה. אין ספק כי הוא היה אנוס פעמים רבות וגם הוא ידע מצוקות נפש ולבטים, כמסופר בזכרונותיו, אך

השתתפותו במצוקתו זו אין לה מקום רב להתגדר בו, שכן היא מסתיימת במקום שמתחיל ים-המצוקה הגדול, המכסה על הכל. ההנאות שארנבורג נהנה מן המשטר ותארי-הכבוד שקיבל הם רבים מכדי שתואר הגבור הטראגי ימצא לו מקום להידחק

ביניהם.

גם מי שיאמר כי ארנבורג נשא מסיכה על פניו וכי לא תמיד האמין במה שדיבר על-כרחו, לא יאמר את העיקר. עיקרו של ארנבורג הוא לא בכך שהיתה או לא היתה מסיכה על פניו, אלא עיקרו בכך, שדבריו ופעלו היו מסיכה על פני המשטר. מסיכה מטעה ומסלפת את המהות האמיתית ומכסה על החשכה במסווה של אור ושל אושר. עיקרו הוא בכך שמיד לאחר מותו של סטאלין בטרם שיער מי שגדולתו של העריץ המת עשויה להתגולל בעפר, נודע ארנבורג, כחלוץ סופריה של רוסיה, לכתוב עליו את ההספד ב"פראבדה", הספד שהשתרע על פני עמוד שלם והעלה את סטאלין למדרגת אלוהות, המוסיפה להיות מגדלור של תקווה וישועה לעולם כולו. עיקרו הוא בכך שהוא כתב הספד זה לאחר שאך חדשיים ימים קודם לכן התחולל אחד מחזיונות-הטרור הקשים ביותר של הסטאליניזם, "גילוי קשר הרופאים", ולאחר שהוא ידע מה האפלה שמאחורי "גילוי" זה.

התקופה האחת שבה היה דברו של ארנבורג דיבור שאינו מכסה טפח, היתה תקופת מלחמת-העולם השנייה, שבה היה עטו כלי חמתה וצדקתה של רוסיה הלוחמת במגיפה הנאצית. פעלו של ארנבורג בפרק-זמן זה, להט שנאתו את הניוול ולהט אמונתו המחזקת ידים ומאמצת כוחות רוח וגוף, הוא נכס שאינו של רוסיה בלבד והוא יהיה שמור כאחד הביטויים העזים ביותר של מלחמת האנושות כולה באותם ימים.

אך תקופה זו, כשם שהיתה פרק-ביניים ההולך ונשכח מהר מדי בתולדות העולם, כך היתה פרק-ביניים גם בקורותיה של ברית-המועצות וגם בחייו של ארנבורג. לפני זה הגיעה העריצות הסטאלינית לשיאה בסוף שנות השלושים, ואחרי זה פשטה אפלת שנות הארבעים, שאחרי המלחמה וראשית שנות החמישים. בכל התקופות החשכות הללו היה ארנבורג מעמודי-התווך הרוחניים של המשטר. שמו היה המובהק והנאמן בשמות. הוא היה מושג וסמל. הוא נחרת בתודעה כסימן-היכר, כתו-זיהוי, כמו גלויות-התצלומים של הכיכר האדומה. כמו אות-הזמן של ראדיו מוסקבה שנעימתו הוא נעימת השיר הידוע האומר שאין ארץ בעולם שבה נושם האדם אור של חירות רבה כל-כך. ארנבורג הוסיף להיות סמל ושם-דבר גם בראשיתה של תקופת ההפשרה, שאז ראו בו את נציג הכוחות שבישרו עת חדשה. אלא שקמעה קמעה, עם הופעת הכוחות הצעירים של הדור החדש, ועם תחילת שובם של הכלואים ממצחנות-הכפיה, הלך ארנבורג ונהפך, כבלי משים, למזכרת עוון, לסמל המועקה הרובצת על מי שהיה לו חלק בתקופה האפלה.

לאט לאט נהפכה דמותו לדמות אדם רדוף צללי עבר ומתאמץ להתפרק מהם, להיחלץ, להסביר ולהצטדק. יסוד הווידי שבזכרונותיו הרחיק אותו גם מן הוותיקים הסטאליניסטים, המתאמצים עדיין להסב את הגלגל אחורנית, וגם מן הצעירים הנלחמים לשינוי וליציאה למרחב. הקשישים, הדבקים בעבר, התרחקו ממנו מפני שהתוודה יותר מדי, ואילו הצעירים לא קיבלוהו מפני שהתוודה פחות מדי. יחס זה מתמצה בפסוקים האפייניים שלהלן, שצוטטו בשעתם מפי אחד הצעירים: " כיצד יכול היה ארנבורג לכתוב מה שכתב בימי סטאלין? הלא מתוך זכרונותיו ברור שהוא ידע מה מתרחש. אפילו עכשיו הוא אומר שאינו כותב את כל האמת. אדם כזה אין לנו צורך בו. אנו צריכים לדעת את האמת כולה. נחוצים אנשים שאפשר להאמין בהם".

יש לציין, כי סופרים אחרים, שפעילותם בפרק הזמן האחרון והאפל של הסטאליניזם היתה אולי אף נמרצת משלו, נחלצו ממורשת העבר בקלות גדולה הרבה יותר ממנו. אולי מפני שהיו צעירים יותר ולא הסתבכו עמוק כמוהו. כך למשל קונסטאנטין סימונוב, שההסתייגות ממנו ברוסיה כמעט אינה מורגשת, ואילו בחוץ-לארץ אין היא קיימת כלל, אף כי בספרו של קרנקשאו נזכר סימונוב כאחד מ"כלבי-הציד" של הז'דאנוביזם ונזכרות התקפותיו "הארסיות במיוחד על קבוצת המבקרים הספרותיים, יהודים ברובם, שנאשמו בקוסמופוליטיזם, בזמן שמונח זה היה כמין לשון-נקיה להתקפות אנטישמיות".

4

ראוי לומר, כי מבחינת מובנו האובייקטיבי של המושג קוסמופוליטיזם, היה דווקא ארנבורג נציגו האמיתי והמובהק. היסוד הבוהמי, הנוודי, אותה נימה של אזרח-העולם, לא סרו ממנו, אלא שענין זה לא זו בלבד שלא היה לחייץ בינו לבין המשטר, אלא במידה רבה בזכות זה נעשה ארנבורג דוברו ופרשנו וסניגורו של הסטאליניזם בחוץ-לארץ, מקשר בין המשטר ובין העולם הגדול, בעיקר עולם-הרוח.

חיו היו רבי תנועה, רבי נסיעות, גדושי פגישות, ועידות, כינוסים עולמיים. הוא היה דמות בינלאומית מובהקת ובמשך זמן רב היה כמעט האחד מבין סופריה החשובים של ברית-המועצות שהיה יוצא ונכנס בחברה מערבית. בהופעותיו התכופות בחוץ-לארץ היה, כמובן, ארנבורג אבן-שואבת ותל-פיות לאנשי-רוח מתקדמים, אך מכל מה שנתפרסם על פגישות אלה לא נודע אפילו מקרה אחד שבו היה ארנבורג מקור אינפורמציה למתרחש באמת בברית-המועצות ואשנב להציץ פנימה. בענינים אלה קיבלו עליהם אנשי שיחו את השתיקה כמוהו. אלא שהם קיבלוהו מרצון, ללא כל כורח. בפגישות אלו דובר על כל עוולות שבעולם, על מחאות ופטיציות בעד כל סובלים

ונדכאים באשר הם שם, על הכל, פרט לאותה אימת-דיכוי אשר ארנבורג היה נציגה. כיום הכל יודעים מה התהומות אשר אנשי-הרוח הנאורים והמתקדמים בעולם דילגו עליהם בשיחותיהם עם שליח עולם-המחר. מי שנזכר כי אותן פגישות ואותן ועידות היו בשעתן סמל השאיפה לחירות ולכבוד אנושי, אינו יכול ואינו רשאי שלא לראותן כגרוטסקה חשכה שאולי אין לה תקדים בדברי-הימים.

5

אירוניה של גורל היא שבירחים האחרונים לחייו זכה ארנבורג שוב לראות ב"פראבדה" וב"איזבסטיה" התלקחות של חמת צדק לתיקון עוולה עולמית, בלהט שהזכיר לו ודאי את ימי מלחמתו בחיה הנאצית. בדברי החימה על ישראל, המוצגת כגלגול המפלצת החומה, הכיר ודאי ארנבורג צלילים שלו מאז, ואיש לא יידע אולי מה הרהורים עלו בלבו אותה שעה. הוא לא היה בין החותמים על גילויי-הדעת נגד ישראל. ייתכן כי פנו אליו והוא לא נענה. ייתכן כי לא פנו אליו. ייתכן כי מחלתו מנעה ממנו נסיון אחרון זה. על-כל-פנים, חסד עשה עמו הגורל שמלחמתו ההיא בסכנה הנאצית נשארה שלמה והוא לא נאלץ להיות בין מחלליה.

כל ימיו עמל ארנבורג בשירות המהפכה הגדולה, המגיעה עכשיו אל יובל החמישים. ייתכן כי רק משום שהוא וחבריו מנעו ממנה, אם מרצונם ואם על-כרחם, כל סימני-שאלה וכל ערעורים וקושיות, נהפכה היא עצמה לסימן-שאלה אחד גדול. כעת החל ארנבורג שותק את שתיקתו האחרונה והנצחית, אך דווקא שתיקה אחרונה זו שאין מפלט מפניה היא אולי שתיקתו החפשית הראשונה, זו שאין בה העמדת-פנים.